

DĖL MOTERIŠKOSIOS GIM. *į*-kam. BŪDvardžių VNS. VARDININKO VIENOS GALŪNĖS KURŠENŲ ŠNEKTOJE

V. VITKAUSKAS

Pietų žemaičių Kuršėnų šnekteje gana dažnai vartojamas moteriškosios giminės *į*-kamienių *sunki*, *graži* tipo būdvardžių vns. vardininkas su galūne *-e* (vietoj lk. *-i*)¹. Kadangi apie šį reiškinį niekur nėra rašyta, reikėtų kiek platčiau pakalbėti.

Čia sakoma: *pigė* (*dūrna pigė* / *i atklė̄ įied*), *švārė* (*supūcije višė̄ykā vīsku* / *švārė̄ vīsuř*), *grīzlė* „*įkyri*“ (*tuōkė grīzlė* / *pāveikī mūn širdī*), *nėramė* (*nėramė vai.ks* / *nėmi-ki*), *tėplė* „*kuri tepa*“ (*āvičė niēr tuōkė tėplė kāp mielė̄nī*), *rībė* (*srūbā rībė* / *nepārpūtama*), *prāšmatnė* (*prāšmatnė be gā̄la* / *vīeje galvuō*). Balsis *-e* yra pakeitęs galūninį *-i* ir po priebalsių *t*, *d*. Pvz.: *plātė* (*tuōkė plātė drū̄ziē išvari-ta*), *sal.dė* (*nušlei.kšta šīřdīs* / *sal.dė arbatā*), *šlī-kštė* (*šlī-kštė meřgā* / *rībė kāp tēslā*). Šiuo atveju nesusidaro afrikatų, nors vienas būdvardis paprastai tariamas su afrikata: *rūkščė* (*saldruv̄kštīkī dur̄nikī* / *niēr lābā rūkščė*).

Retais atvejais ir *ė*-kam. būdvardžių vns. vard. gauna šią galūnę, pvz.: *dīdele* (*dīdele meřgā* / *gā̄l dārba dīrptī*; plg. dar: *ūn dīdeluōs ūgnī-s kepā-u blī-nūs* / *āb-degi*; *dīdeluō ūkie tarnavāu*), *kairė* „*kairė*“ (*nī-št kairė̄ dē̄lna* / *gā-usī pīningū*, bet: *pīlsu iš kairiēs ruņ.kas* / *neblīn.cī*)².

Aprašomoji galūnė, dabar jau vartojama pramaišiu su galūne *-i* (anksčiau buvo dažnesnė), yra tikriausiai analogijos rezultatas. Taip manyti spirte spiria tas faktas, kad šnektos būdvardžio kaitymo sistema yra labai paveikta įvairių įtakų, analogijų ir pan. Pvz.:

a) *u*-kamieniai būdvardžiai tradicinėje šnekteje⁴ turi išlaikę tik vns. vardininką: *grāžūs*, *mei.lūs*, *šnėkūs*, bet vns. kilm. *grā̄že*, *mei.le*, *šnė̄ke*, vns. gal. *grā̄ži*, *mei.lī*, *šnė̄kī*, dgs. vard. *grāžī*, *mei.lī*, *šnėkī*;

¹ Doc. A. Rosino žiniomis, panašus reiškinys žinomas ir gretimose Šaukėnų šnekteje.

² Vietoj bevardės giminės šnekteje, kaip ir daug kur žemaičiuose, vartojamos mot. giminės formos.

³ Plg. A. Jonaitytė, Palatvės vakarų aukštaičių šnektų būdvardis, skaitvardis, įvardis, LKK, XI, 187.

⁴ Pabrėžiama tradicinė, nes dabartiniu metu, labai išaugus Kuršėnų miestui, šnektą labai veikiama bendrinės kalbos ir aukštaičių tarmių. Jaunimas ir net vidutinio amžiaus vietiniai žmonės ima vengti tarmiškų formų.

b) Senieji *a-*(mot. g. *ā-*) kam. būdvardžiai dar retais atvejais pramaišiu vartojami su *u-*(mot. gim. *īā-*)kamenėmis formomis: *rū·kšc, rū·kštā* || *rū·kštūs, rū·kščē (rū·kštī), sūr̄s, sūr̄ā* || *sūr̄ūs, sūr̄ē (sūr̄ī), stīpras, stīprā* || *stīprūs, stīprē (stīpri)* ir kt.

Maišantis įvairiems būdvardžių kamienams, vartojant po kelias gretimines formas, matyt, ir susidarė sąlygos apibendrinti kokio vieno tipo būdvardžių galūnę visiems atvejams. Todėl pagal *piesc, piēščē; gul̄.sc, gul̄.ščē; prāsc, prāščē; stāc, stācē* modelį galėjo susidaryti ir forma *rū·kščē* šitokiu keliu: *rū·kšc – rū·kštā* || *rū·kšc – rū·kščē* || *rū·kštūs – rū·kščē*. Prisidėjus dar *žālē, naū.jē* formų įtakai ir iš viso tarnei turint polinkį į kai kuriuos vardažodžių kamienus įvesti *īā-*kamienės galūnes (plg. *sēnatvė* „senatvė“, vns. kilm. *prī·meñuōs*, vns. viet. *prī·meñuō* ir kt.), buvo imta vartoti ir formos *sal̄.dūs, sal̄.dē; plātūs, plātē; slī.dūs, slī.dē* ir kt., tik netinkant prie modelio *piesc, piēščē*, čia naujai afrikatos nebuvo įvestos.

Nagrinėjamosios galūnės atsiradimas *īā-*kam. būdvardžių paradigmoje ar tik nebus priežastis išnykti afrikatoms *č, dž* to pat kamieno dgs. vardininke. Pvz.: *stā·tes (būva dvī stā·tes kal̄.vas prī pākštelū·* [kaimo vardas]), *sal̄.dēs (kuokes sal̄.dēs bul̄·kīkes / mm / buñuō tīřpst), kařtes (kařtes gri·bīkes „tabletės“ / àlē žīnā· / pīkc pīkta vā·ra)*. Paveiktas formų *stātūs, stātē*, afrikatos kartais neturi ir būdvardžio *stāc, stācē* dgs. vardininkas: *stā·tes (nesiesmuos / stā·tes dīdē·snes)*. Pagal šnektos dėsni **tj, *dj > t, d* tik prieš *-ā⁶*, todėl šis atvejis, kai afrikatų iš **tj, *dj* nesusidaro prieš *-ā*, yra tam tikra anomalija ir sunkiai paaiškinamas dalykas. Šiuo atveju, tur būt, priežastis irgi yra analogija: nusižiūrėta į afrikatos neturintį vns. vardininką. Apie analogijos veikimą dgs. vardininke ir vns. kilmininke panašiais atvejais nurodoma ir Z. Zinkevičiaus knygoje „Lietuvių dialektologija“⁶⁸.

Pagaliau reikia nurodyti dar ir tai, kad afrikatos *č* dažnai nebūna ir daiktavardžio *mařtī* dgs. vardininke: *mařtes (tuōs mařtes tīk pīñingāms īlēstī ī rī·tī·s)*. Manyti, kad šnektos dėsnis **tj, *dj > č, d* tik prieš *-ā* ne visiškai tikslus, iš šio ir kitų pateiktų pavyzdžių negalima, nes tai pavieniai šnektos faktai ir pasitaiko tik vieno tipo formose. Visais kitais atvejais turimos afrikatos. Dgs. vard. *mařtes* atsirasti galėjo padėti, pvz., ir tokia populiariume pasakyme *mařtes kařtes* šalia vartojamas būdvardis.

⁶ Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, V., 1966, p. 518 (73 žem.); V. Grinaveckis, Žemaičių tarmių žodžio galo dėsnių susiformavimas, „Kalbotyra“, IX, V., 1963, p. 87.

⁶⁸ Z. Zinkevičius, min. veik., p. 143.

ПО ПОВОДУ ОДНОГО ОКОНЧАНИЯ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ С ОСНОВОЙ НА *-iā* В ҚУРШЕНСКОМ ГОВОРЕ

Резюме

В куршенском (также в шауценском) говоре юго-жемайтского наречия имена прилагательные типа *sunki*, *graži* имеют окончание *-e*. Причиной появления этого окончания несомненно является аналогия (ср. *žālė* „зеленая“, *naījė* „новая“ и *pūgė* „дешевая“, *suņkė* „тяжелая“).